

אלה הדברים אשר דבר משה... בעבר הירדן במדבר... ודי זהב – תוכחת משה וחטא העגל – שם משמואל לשבת דברים

דברים א, א: אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן וחרצת ודי זהב: ספרי דברים א: ...מה ת"ל אלה הדברים? מלמד שהיו דברי תוכחות... בעבר הירדן - מלמד שהוכיחם על מה שעשו בעבר הירדן. במדבר - מלמד שהוכיחם על מה שעשו במדבר... ודי זהב - אמר להם הדבר הזה האי יתרה לכם לכל מה שעשיתם במעשה העגל קשה עלי מן הכל.

שם משמואל דברים – שנת תרע"ט

וְדִי זָהָב (דברים א, א) ובתרגום <אונקלוס> על דעבדו עגל דדהב. ויש להבין למה איחר כל כך להזכיר את חטא העגל שהיה מוקדם. ונראה דהנה כל הראשונים כתבו בחטא העגל שלא היתה כוונתם לצאת מתחת יד רשות ה' יתברך, ובכוזרי שהיה כעין הרואה בית עבודה זרה וכסבור שבית הכנסת היא והשתחוה לה,¹ עד כאן דבריו.² ויש להבין אם כן מה חרי האף הגדול הזה עד שביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם,³ הלא שוגג בעבודה זרה מתכפר בקרבן.⁴ ונראה שעיקר החטא היה ענין המהירות, שתיכף כשהגיעה שש ולא בא משה רבנו עליו השלום, נקהלו על אהרן ואמרו קום עשה לנו אלהים (שמות לב, א),⁵ וחור שהוכיחם הרגוהו,⁶ ובודאי גם אהרן דיבר עמהם ולא הועיל, ועל כל פנים לעשות מעשה כזה שיש עליו עוררין היה להם להיות מתונים בישוב הדעת. וכעין שהגיד כבוד קדושת זקיני זצללה"ה מקאצק בהפרש שבין עצל למתון, שעצל הוא עצל להתיישב בדעת שלימה ובמתניות, ועושה במהירות.⁷ כך היה ענין ישראל אז שהיו עצלים להתיישב בדעת שלימה ובמתניות, ואם כך היו עושים, היה משה בא בינתיים ולא היה נעשה מה שנעשה. וזה שהאשימם ה' יתברך סרו מהר מן הדרך וגוי' (שמות לב, ח),⁸ הרי שהקושיא עליהם היה בדבר המהירות, וכענין שאומר הכתוב (תהלים קו, יג) מהרו שִׁכְחוּ מַעֲשֵׂיו הכתוב באינד חטאים,⁹ הרי שהאשימם גם שם על מהירות, וכך היתה גם הקושיא שיש עליהם בענין העגל.

- 1 **בבלי סנהדרין** סא ע"ב: האי שגגת מעשה דעבודת כוכבים היכי דמי אי קסבר בית הכנסת הוא והשתחוה לו...
- 2 **ריה"ל, ספר הכוזרי** א, צז: אמר החבר: העמים כלם בזמן ההוא היו עובדי תמונות... וכדומה כך לא הסכים אז ההמון על שום תורה אם לא נקשרה בדמיונו עם תמונה מוחשת שאפשר לכוון אליה. והנה בני ישראל אף הם הבטח להם כי ירד אליהם מעם האלוק דבר מה אשר יראוהו ויכונו אליו כשם שכנו בצאתם ממצרים אל עמוד הענן ואל עמוד האש שהיו מסתכדים בהם ומכבדים אותם ופונים אליהם ומשתחוים נכחם לאלוק יתברך (וכן היו פונים אל הענן שירד על משה בכל עת דבר האלוק אתו והיו עומדים ומשתחוים נכחו לאלקים) ומשמעו בני העם את הדבור האלוקי בעשרת הדברות ומשה עלה אל ההר מתוך צפיה ללוחות הכתובים אשר יוריד אל העם ולארו (אשר יראה בהר למען) יעשה כתבניתו לעם והיה להם דבר נראה לעין אליו יכונו ובארון הברית האלוקית הבריאה החדשה אשר יבא האלוק רצוני לומר שני הלוחות ונוסף על אלה הענן אשר יכסה את הארון והאור האלוקי והמופתים שיראו בעבורו נשאר עומדים ומצפים לרדת משה בעודם באותה רוממות שבה היו ביום מעמד הר סיני... אולם משה נשאר בהר ארבעים יום אם כי לא לקח אתו צידה לדרך ולא נפרד מהם ויהי כהולך על מנת לשוב בו ביום אז גברה האכזבה אצל אחדים מבני ההמון הרב ההוא אותה שעה התחיל העם להחלק לכתות כי רבו ביניהם הדעות והסברות ולבסוף הרגישו אחדים מהם צרך לבקש להם נעבד שיוכלו לפנות אליו ככל האמות אך גם לא כחשו באלוקותו של מוציאם מארץ מצרים הם בקשו רק כי יהיה אתם תמיד נעבד מוחש אליו יוכלו לרמוז מדי ספרם את נפלאות אלקיהם כאשר עשו זאת לימים אותם המאמינים אשר בראותם את הארון אשר עשה משה עליו השלום קראו הנה האלוק וכמו שאנו עושים כיום ברמזנו לשמים ולכל דבר שנתאמת אצלנו כי תנועתו אינה כי אם ברצון האלוק בלבד... חטאת העם היתה אפוא רק בזה שעשו להם תמונה דבר שנאסר עליהם וזוה שיחסו כח אלוקי לדבר אשר עשו בידיהם ומרצונם בלי אשר באה על כך מצות האלוק... כל חטאת העגל לא היה אפוא יציאה מעבודת א"ל מוציאם ממצרים כי אם עברה על אחת ממצותיו כי הוא יתברך אסר את עבודת התמונות והם עשו להם תמונה היה עליהם להוסיף להמתין למשה ולא לעשות להם סמל מדעתם ולקבע מקום אליו יכונו ולא לבנות להם מזבח ולהעלות עליו קרבנות... אכן העם לא חשב כלל כי על ידי מעשה זה הוא יוצא מעבודת האלוק ולהפך לדעתם היה מעשה זה משום השתדלות יתר בעבודת האלוק ולכן באו אל אהרן...
- 3 **שמות** לב, לד: ועתה לך נחה את העם אל אשר דברתי לך הנה מלאכי ילך לפניך ויביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם; **בבלי סנהדרין** קב ע"א: אמר רבי יצחק אין לך כל פורענות ופורענות שבאה לעולם שאין בה אחד מעשרים וארבעה בהכרע ליטרא של עגל הראשון שנאמר ויביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם.
- 4 **רמב"ם, משנה תורה, עבודת כוכבים** ג, א: כל העובד כוכבים בזדון חייב כרת ואם היו שם עדים והתראה נסקל ואם עבד בשגגה מביא קרבן חטאת קבועה.
- 5 **שמות** לב, א: ויבא העם כי בשש משה לרדת מן ההר ויקהל העם על אהרן ויאמרו אליו קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו.
- 6 **בבלי סנהדרין** ז ע"א: דאמר רבי תנחום בר חנילאי לא נאמר מקרא זה אלא כנגד מעשה העגל שנאמר וירא אהרן ויבן מזבח לפניו מה ראה אמר רבי בנימין בר יפת אמר רבי אלעזר ראה חור שזבח לפניו אמר אי לא שמענא להו השתא עבדו לי כדעבדו בחור ומיקיים בי אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא ולא הויא להו תקנתא לעולם מוטב דליעבדו לעגל אפשר הויא להו תקנתא בתשובה; ובמקבילות: **ויקרא רבה** י, ג: רבי ברכיה בשם רבי אבא בר כהנא פתר קריא באהרן בשעה שעשו ישראל אותו מעשה בתחלה הלכו אצל חור אמרו לו (שמות לב) קום עשה לנו אלהים כיון שלא שמע להן עמדו עליו והרגוהו הה"ד (ירמיה ב) גם בכנפיך נמצאו דם וגוי' וזהו דמו של חור (שם) לא במחירת מצאתים כי על כל אלה על אשר עשו אלה אלהיך ישראל ואח"כ הלכו אצל אהרן אמרו לו קום עשה לנו אלהים כיון ששמע אהרן כן מיד נתיירא הה"ד (שמות לב) וירא אהרן ויבן מזבח לפניו נתיירא מהזבח לפניו אמר אהרן מה אעשה הרי הרגו את חור שהיה נביא עכשיו אם הורגים אותו שאני כהן מתקיים עליהם המקרא שכתוב (איכה ב) אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא ומיד ה' כהן ונביא ומיד ה' גולין; **שמות רבה** מא, ז: וירא העם כי בושש משה מהו כי בושש באו שש שעות ולא ירד למה שהתנה עמהם למי יום אני מביא לכם את התורה וכיון שבאו שש שעות ולא ירד משה מיד ויקהל העם על אהרן רבנן אמרי השטן מצא את ידיו אותה שעה שהיה משה נראה תלוי בין השמים והארץ והיו מראין אותו באצבע ואומר כי זה משה האיש אותה שעה עמד עליהם חור ואמר להם קציעי צואריא אין אתם נזכרים מה נסים עשה לכם הקב"ה מיד עמדו עליו והרגוהו נכנסו על אהרן שנאמר ויקהל העם על אהרן ואמרו לו כשם שעשינו לזה כך אנו עושים לך כיון שראה אהרן כך נתיירא שנאמר (שמות לב) וירא אהרן ויבן מזבח לפניו מהו מזבח מן הזבח שלפניו.
- 7 **שם משמואל** בראשית - שנת תרפ"א: והנה כבוד קדושת זקיני האדומ"ר הגדול זצללה"ה מקאצק הגיד בהפרש שבין עצל למתון שלכאורה לפי שטחיות הדברים בני בקנתא חדא נינהו, והגיד הוא זצללה"ה שמתון הוא העושה בישוב הדעת על כן אינו ממחר לעשות דבר, ועצל הוא להיפך שמתעצל להתיישב בדעתו ועושה בלי התישבות הדעת; הובא גם **בשם שרפי קודש**, תשובה.
- 8 **שמות** לב, ח: סרו מהר מן הדרך אשר צויתם עשו להם עגל מסכה וישתחוו לו ויזבחו לו ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלול מארץ מצרים.
- 9 **תהילים** קו, יג: מהרו שִׁכְחוּ מַעֲשֵׂיו לא חפו לעצתו.

במדרש רבה (דברים רבה א, ד) אמר רב אחא בר רב חנינא ראויות היו התוכחות לומר מפי בלעם והברכות מפי משה אלא אילו הוכיחם בלעם היו ישראל אומרים שונא מוכיחנו ואילו ברכם משה היו אומות העולם אומרים אוהבן ברכן, אמר הקב"ה יוכיחן משה שאוהבן ויברכן בלעם ששונאן כדי שיתבררו הברכות והתוכחות ביד ישראל.

ויש להבין שהרי הברכות והתוכחות לא מעצמן אמרו אלא הנבואה דיברה בהן, ומשה שכיה מדברת מתוך גרונו, ובלעם נמי איתא בזוהר הקדוש שוב אֵל בָּלֵק וְכֹה תִדְבֶר (במדבר כג, ה) היינו מדה הנקראת 'כה' תדבר בתוך פִּיךָ¹⁰ ולא עוד אלא דאיתא בספרים הקדושים וַיִּשֶׂם ה' דָּבָר בְּפִי בָלֵם (במדבר כג, ה) היינו דבר שיהיה מפסיק בין הדיבור לבין פיו הטמא,¹¹ ואם כן מה נפקא מינא בין אוהב לשונא :

ונראה לפרש דהנה ידוע שהשונא רואה תמיד את החסרונות, והאוהב רואה תמיד את המעלות, וכבתפילת הקדוש הרב רבי אלימלך זצ"ל שֶׁנֶּאֱמָר כָּל אֶחָד מֵעֲלֵת חֲבֵרֵינוּ וְלֹא חֲסָרוֹנָם.¹² ועל כן אם היה משה מברכם ובלעם מוכיחם, ומשה בעת ברכתו היה מסתכל וצופה במעלתם, היו הברכות חלות על ישראל דוקא כשהם באותה מעלה שראה אותם משה בעת הברכה, אבל לא כשהם בשפל המצב. וכן התוכחות אם היה בלעם אומרן והיה צופה בעת התוכחה בחסרונם, וכוונת התוכחה היתה שישראל ישברו את לבם בתשובה, היתה מועלת התוכחה נמי לשבור את לבם על עבירות וחסרון, אבל לא אפילו כשהם במעלה להיות בתשובה על קוצר עבודה. וזהו אילו הוכיחן בלעם היו ישראל אומרים שונא מוכיחנו, היינו מפני שראה חסרונות שאינם בנו כל כך ולא היה נשבר לבם בתשובה אפילו כשאין בהם חסרונות הנראין לעינים. וכן אילו ברכם משה היו אומות העולם אומרים אוהבם ברכם, היינו שראה אותם במעלה עליונה שבאמת איננה בהם, ומאחר שאיננה בהם לא תחול עליהם הברכה. על כן הסב ה' את הברכות שיאמרו ע"י בלעם שהיה שונא מוחלט והיה מחפש בכל כחו למצוא חסרון בישראל, ומכל מקום אף על אותם שחשבים לבעלי חסרון היתה הברכה, ועל כן לעולם הברכה חלה על ישראל אפילו כשהם חס וחלילה בשפל המצב כמו שחשב אותם בלעם. וכן התוכחות ע"י משה, שאף שראה אותם ברום המעלות אף על פי כן חודר בדברי תוכחה לתוך לבם, ופעל זאת לדורות שאפילו בעלי מעלה יהיה ביכולתם לשבור את לבם בתשובה, וכדאיתא ברעיא מהימנא לאהדרא לצדיקא בתיובתא, ולא לרשיעיא אלא לצדיקא¹³ וכנ"ל :

10 **זוהר ח"ג רי ע"ב**: אמר ליה קודשא בריך הוא, רשע, את חשיב דעל ידך יהא ויתקיים ברכה בבני או איפכא, לא צריכין אינון לך, כמה דאמרין לצרעה וכו', אלא את שוב אֵל בָּלֵק, וכד תפתח פומך, לא יהא ברשותך, ולא בפומך תלייא מלולא, אלא וְכֹה תִדְבֶר, הרי כ"ה דזמינא לברכא לון, כ"ה תמלל ברכה דבני, דכד תפתח פומך, היא תמלל מלין לאתקיימא על בני, דלא אשבוק מלין לך. תא חזי דכך הוא, כיון דאתא לבלק, ובלק שמע כל אינון מלין, הוה חשיב דהא מפומיה דבלעם נפקין, אמר לקוב אויבי לקחתיך, אמר בלעם, סב אלין חרשין בידך, בגין לאעכבא הכא להאי כ"ה, ואי את תיכול לאעכבא (ס"א לאעקרא) לה בהאי חרשין, אנא אעקר לה מאינון מלין דהיא אמרה. מה כתיב, התיצב כ"ה על עולתך, בהאי, ובאלין חרשין תעכב לה, ואנכי אקרה כ"ה, כלומר אעקר לה מאלין מלין. אמר ליה קודשא בריך הוא, רשע, אנא אעקר לך, מה כתיב בתריה, ויקר אלקיים אל בלעם, וההוא דבר ארים קלא במלולי דכ"ה, וַיֹּאמֶר שׁוֹב אֵל בָּלֵק וְכֹה תִדְבֶר, כ"ה תִּדְבֶר ודאי. תא חזי, בקדמיתא לא כתיב התיצב כה על עולתך, אלא התיצב על עולתך ואלכה, אולי יקרה ה' לקראתי, כיון דחמא דכ"ה אמר אינון ברכאן, כדן אמר התיצב כ"ה על עולתך, ואנכי אקרה כ"ה; ראה בר' **יוסף בן אברהם ג'קטיליה, שערי אורה**, השער הראשון – הספירה העשירית, שספירת מלכות נקראת כ"ה.

11 **אור החיים** לבמדבר כג, ה: ולפי שאדם זה הוא אדם מובהק בכיעור ותיעוב ושיקוף, לא תנוח עליו הרוח הקדושה המגדת העתידות, גם הדברים מצד עצמן דברי קודש הם, ולא (ויתנו) [יחננו] בגוי טמא, לזה נתחכם ה' לעשות תיקון לדבר קדושה לבל תעבור במבוי מטונף, ועשה מחיצה בין הכח המדבר והדיבור עצמו ובין פי חזיר, והוא מאמר וַיִּשֶׂם ה' דָּבָר אֶחָד בְּפִי בָלֵם, הציע כח אחד שיכול להתמצע בין שניהם, וזוה נעשה פי בלעם גבול בפני עצמו, והדבר מפסיק לגבול כח המדבר והדיבור, ואז כה תדבר רוח הקודש היא תדבר, ורבותינו ז"ל בזוהר (ח"ג רי:): אמרו, כי תיבת "כה" תרמוז לבחינה קדושה, והמשכיל יבין; **אור החיים** לבמדבר כד, א: והגם שמצינו שהיה מברכם, זה היה להיפך קללתו לברכה, ולפי מה שפירשתי בפסוק וַיִּשֶׂם ה' דָּבָר בְּפִי בָלֵם (לעיל כג ה), לא בלעם היה מברך, אלא מלאך היה מברכם בפיו, בהפסק דבר לפני; **תפארת שלמה על התורה** - פרשת דברים: וכמבואר ענין הזה באור החיים פי בלק בפסוק (במדבר כג, ה) וַיִּשֶׂם ה' דָּבָר בְּפִי בָלֵם רצה לומר שם איזה דבר מפסיק ומחיצה בפי בלעם בינו לבין הדבור שיצא מפיו לבל יפגם בעברו דרך מבוי הטנופת הזה לצאת כלו טהור כנ"ל עיין שם; **שם משמואל** פרשת בלק - שנת תרע"ה: והכוונה שהיתה שיתברכו ישראל מפי נביא לגויים, היינו שהדיבור יהיה כולו קודש אלא שיעבור דרך פי נביא לגויים וכמו שכתוב וַיִּשֶׂם ה' דָּבָר בְּפִי בָלֵם (במדבר כג, ה), ופירש באור החיים ששם ה' יתברך מחיצה בפיו בין פיו להדיבור. ובזוהר הקדוש (ר"י ע"ב) אמר ליה קב"ה רשע את חשיב דעל ידך יהא ויתקיים ברכה בבני או איפכא, לא צריכין אינון לך כמה דאמרין לצרעה וכו' אלא את שוב אל בלק וכד תפתח פומך לא יהא ברשותך, ולא בפומך תליא מלולא אלא וכה תדבר, הרי כ"ה דזמינא לברכא לון כה תמלל ברכה דבני דכד תפתח פומך היא תמלל מלין לאתקיימא על בני דלא אשבוק מלין לך.

12 מתוך **תפילת רבי אלימלך מליז'נסק** (שנועדה לאמירה הכנה לתפילת שחרית): אַדְרָבָה, תָּן בְּלִבְנוּ שֶׁנֶּאֱמָר כָּל אֶחָד מֵעֲלֵת חֲבֵרֵינוּ וְלֹא חֲסָרוֹנָם, וְשִׁדְבֶר כָּל אֶחָד אֶת חֲבֵרוֹ בְּדָרֶךְ הַיֵּשֶׁר וְהַרְצוּי לְפָנֶיךָ, וְאֵל יַעֲלֶה שׁוֹם שֶׁנָּאָה מֵאֶחָד עַל חֲבֵרוֹ חֲלִילָה וְיִתְחַזַּק הַתְּקַשְׁרוּתֵנוּ בְּאַהֲבָה אֱלֹהִים, כְּאֲשֶׁר גְּלוּי וְיָדוּעַ לְפָנֶיךָ. שְׁיִהָא הַכֹּל נַחַת רִוּחַ אֱלֹהִים.

13 **זוהר ח"ג קנ ע"ב**: ומאן גרים דא, עורב, דאנת תהא בההוא זמנא כיונה, דשליח אחרא דאקרי בשמך, כעורב דאשתלח בקדמיתא, ולא אתהדר בשליחותא, דאשתדל בשקצים, דאתמר בהון עמי הארץ שקץ, בגין ממונא דלהון, ולא אשתדל בשליחותיה לאהדרא לצדיקא בתיובתא, כאילו לא עביד שליחותא דמאריה.